

KISS LÁSZLÓ

**A NEMZETI KÉRDÉS, AZ AGRÁR-, A PARASZTKÉRDÉS ÉS A FORRADALOM
NÉHÁNY FONTOS ÖSSZEFÜGGÉSE LENIN 1914 ELŐTTI ÍRÁSAIBAN**

Köztudott, hogy a marxi--lenini elméletben a nemzeti kérdés egyrészt a (proletár)forradalom elméletének alárendelt, azzal szorosan összekapcsolódó probléma. Másrészt és közvetlenül pedig a demokratikus és szocialista forradalomért küzdő proletáriátus szövetségi politikájának is szerves része, annak egyik leglényegesebb és legbonyolultabb területe.¹ A befejezetlen polgári demokratikus átalakulás és a szocialista forradalmak időszakában egy soknemzetiségű ország proletáriátusa és szociáldemokrata pártja reális lehetőségként, ideiglenesen számolhatott a harca során az elnyomott vagy valamilyen tekintetben háttérbe szorított nemzetiségi tömegekkel, nemzeti és egyéb törekvésekkel.

Konkrétan, a XX. század eleji Kelet-Európa soknemzetiségű közegében nem volt elegendő csupán az osztályérdekeket számításba venni. A szociáldemokrata pártoknak állást kellett foglalniuk az elnyomott nemzetek és nemzetiségek nemzeti törekvéseivel kapcsolatban is. A nemzeti-nemzetiségi kérdés tehát ezért is a szövetségi politika szerves részét alkotta (és alkotja). Nem különben azért is, mivel Kelet-Európa nagy államaiban az összlakosság nagyobbik részét éppen a nemzetileg is elnyomott népesség, és nem az uralkodó nemzet lakossága tette ki. A kérdés bonyolultságát csak fokozta, hogy ez a soknemzetiségű összetétel erőteljes paraszti jelleggel párosult, hogy -- különböző történelmi és egyéb okok folytán -- az elnyomott vagy valamilyen téren hátrányban lévő nemzetek, nemzetiségek lakosságának nagyobbik hányadát parasztok alkották, hogy a nemzetiségek lakosságának többnyire még nagyobb része dolgozott az agrárszektorban, mint az uralkodó nemzet által lakott területeken. Ilymódon a nemzetiségi kérdés, amely köztudottan a szociáldemokraták számára mindenekelőtt munkáskérdésként, illetve a szociáldemokrácián és a párton belüli kérdésként (is) jelentkezett, a legszorosabban összefüggött az agrárkérdéssel, a

munkás-paraszt szövetség problémakörével, amennyiben a zömmel nemzetiségi parasztmilliók megatartásán állt vagy bukott a forradalom kimenetele. Ezért a XX. század elején Kelet-Európában működő szociáldemokrata pártok nem elégedhettek meg csak a munkásprogram követeléseinek kidolgozásával és propagálásával, mint ahogyan nem lehetett elegendő csak az agrárprogram és agrárpolitika helyes kidolgozása és megoldása sem. Ezekkel együtt a nemzetiségi parasztsághoz való helyes viszony kialakítása érdekében egyértelmű politikai és taktikai elképzelésekkel, követelésekkel kellett fellépniük a nemzeti-nemzetiségi kérdésben is.²

Méginkább így kellett hogy legyen ez a -- "népek börtöné"-nek méltán nevezett -- cári birodalomban, ahol a nemzetiségi kérdés több okból is talán még szorosabban kapcsolódott össze az agrár-, illetve parasztkérdéssel, a polgári demokratikus forradalom ügyével. Egyrészt a nemzetiségi területeket, akárcsak Központi-Oroszországban, alapvetően paraszti népesség lakta. Számukra a nemzeti és gazdasági, politikai stb. elnyomás alól való felszabadulás kérdése szorosan összefüggött a nagyorosz cári-földesúri elnyomás alóli felszabadulás ügyével. Másrészt, bár lényegében a birodalom egész (orosz és nem orosz) parasztsága a földnélküliség vagy a "kevésföldűség" hálójában vergődött, de ez a helyzet különösen élesen nyilvánult meg a nemzetiségi (határ)területeken, ahol a cári kormányok "ázsiai" önkénye milliókat fosztott meg vagy űzött el földjeikről. Az oroszországi nemzeti-nemzetiségi kérdés ezért is a legszorosabban összekapcsolódott az orosz és nem orosz parasztmilliók földhözjuttatásának az ügyével.³

Az agrárkérdés központi jelentőségével, a cári birodalom demokratikus átalakításának, valamint az agrár- és a nemzetiségi kérdés megoldásának az összefüggéseivel lényegében a politikai élet összes tényezői tisztában voltak, beleértve a cári udvart is. A különböző politikai pártokhoz és csoportokhoz tartozó munkás- és parasztképviselők dumabeli felszólalásai, petíciói, levelei és interpellációi is azt mutatták, hogy saját nemzetük felszabadulását nem látták elképzelhetőnek az ország különböző mértékű és mélységű demokratizálása, az agrárkérdés többé-kevésbé radikális megoldása nélkül. Már az I. Állami Dumában elhangzott az egyik parasztképviselő (tanár) szájából annak a fontos összefüggésnek a felismerése, miszerint: "Az agrárkérdés Oroszországban nemcsak gazdasági, hanem politikai (kérdés

-- K. L.) is. ... Az agrárkérdés megoldásánál a parasztság hangját is kötelesek számba venni. De hogyan halljuk meg ezt politikai szabadság nélkül!"⁴

A Lenin vezette bolsevikok, különösen az 1905--1907-es forradalom után, ugyancsak szoros kapcsolatot láttak a napirenden lévő demokratikus forradalom következetes végrehajtása, valamint az agrár-, illetve parasztkérdés és nemzeti kérdés (mint sürgősen forradalmi megoldásra érett demokratikus feladatok) között egyfelől, és az agrárkérdés, valamint a nemzetiségi kérdés között másfelől. Látták, hogy Oroszországban nem egyszerűen újabb forradalmi helyzet feltételei voltak érlelődőben az 1910-es évek elejétől, hanem egy olyan mélyülő osztályadalmi válságról volt szó, amelyet egyedül egyetlen társadalmi-politikai erő sem volt képes megoldani.

Központi jelentőségűvé vált tehát az OSZDMP számára is egy olyan hatékony és rugalmas szövetségi politika s a munkásprogram mellett egy ennek megfelelő, az ország realitásait és sajátosságait sokoldalúan figyelembe vevő agrár- és nemzeti "program" kidolgozása, amely -- párosulva a bolsevikok falusi felvilágosító munkájával, a paraszti agrárkövetelések felkarolásával -- alkalmas lehetett a társadalom túlnyomó többségét kitevő, és potenciálisan nagy politikai és forradalmi erőt jelentő orosz és nem orosz agrárlakosság megnyerésére, a munkásosztály oldalán a cári elnyomás ellen való harcba vezetésére.

A mensevikektől eltérően a bolsevikok (különösen 1905--1907 után) egyértelműen megfogalmazták, hogy az agrár- és nemzetiségi kérdés csak egy radikális, mélyreható és következetes demokratikus átalakulást lehetővé tevő forradalom révén és után oldható meg kielégítően és véglegesen. Másrészt azt is kifejtették, hogy a nemzeti kérdés és az agrár-, parasztkérdés kapcsolatán belül az előbbi az utóbbinak van alárendelve. Ezt a kettős összefüggést, s egyben a bolsevik álláspont lényegét a következőképpen foglalta össze J. V. Sztálin 1913 elején a "Marxizmus és nemzeti kérdés" c. tanulmányában. "Másodsor -- és ez a fő -- Oroszország politikai életének tengelye nem a nemzeti, hanem az agrárkérdés. Ezért az orosz kérdésnek és ennél fogva a nemzetek "felszabadításának" sorsa Oroszországban az agrárkérdés megoldásával, vagyis az ország demokratizálásával van összekapcsolva. Ez a magyarázata annak, hogy Oroszországban a nemzeti

kérdés nem önálló és nem döntő kérdés, hanem része az ország felszabadítására irányuló általános és fontosabb kérdésnek."⁵ "Nem a nemzeti, hanem az agrárkérdés dönti el Oroszországban a haladás sorsát -- folytatta Sztálin. A nemzeti kérdés -- alárendelt kérdés."⁶

Lenin Sztálintól jóval gyakrabban és részletesebben foglalkozott 1905-öt követően az oroszországi polgári demokratikus forradalom, az agrár-, parasztkérdés és a nemzetiségi kérdés összefüggéseivel, a proletariátus által vezetett oroszországi demokratikus forradalom nemzeti és nemzetközi feltételeinek, szövetségeseinek stb. a kérdéseivel. Az első orosz forradalom a bolsevikok számára számos értékes tanulsággal és tapasztalattal szolgált. Az Oroszország-szerte hevesen fellángoló spontán vagy alig szervezett parasztmozgalmak hosszú évekre meghatározóan nyilvánvalóvá tették Leninék számára, hogy a be nem fejezett polgári demokratikus átalakulás korszakában ennek a proletariátus és a burzsoázia között elhelyezkedő sok tízmillió kispolgári-paraszti tömegnek (kettős politikai és gazdasági természete, előítéletei, elmaradottsága stb. ellenére) sokkal több közös érdeke van a proletariátussal, mint a burzsoáziával. Felismerték, hogy a parasztságnak ugyancsak érdeke a demokratizmus teljes megvalósítása. Amennyiben tehát a proletariátus, nem pedig a liberális burzsoázia nyeri meg őket, ez az óriási kispolgári népesség, beleértve a városi és egyéb kispolgári elemeket is, "a demokratikus forradalmat képes támogatni, a szocialista forradalmat viszont ez idő szerint nem".⁷

Lenin tehát attól a korábbi, 1905 előtti felfogását már amúgy is jelentősen korrigáló felismeréstől, hogy a polgári demokratikus forradalom leginkább a proletariátusnak és a parasztságnak, nem pedig a burzsoáziának hasznos és szükséges,⁸ hamar eljutott annak a "Plehanov által használt nagy szó"-nak a nyílt kimondásáig is, hogy "polgári demokratikus parasztforradalom előtt állunk, amelyben a proletariátus tölti be a vezető szerepet..."⁹.

Emellett Lenin azzal is komolyan számolt, hogy Oroszországban az általános, minden tőkés országra jellemző agrárkérdés mellett volt egy másik, sajátos, "tősgyökeresen orosz" agrárkérdés is. Ez a demokratikus mozgalom a kisbirtokosok körében folyt a nagybirtokok földjeinek a megszerzéséért, a régi, középkori földbirtoklás megszüntetéséért.¹⁰ S ez a parasztmozgalom, amely a feudális kizsákmányolás ellen a szabadságért

folyt, a forradalom idején éppen abban a 17 közép-oroszországi "tősgyökeresen orosz" kormányzóságban volt a legerősebb, leghátrabb, ahol a "földszüke ... nem kivétel, hanem szabály"¹¹ volt, ahol a legerősebben tartotta magát "a tősgyökeres orosz hűbéri rend, a tősgyökeresen orosz ledolgozás és szolgai függés".¹² Ennek a visszahúzó, káros hatása azonban Lenin véleménye szerint egész Oroszországra, így a határvidékekre is kiterjedt -- többek között -- "a telepítés agrárkérdése" révén (amely "Közép-Oroszország feudális bürokratizmusával mételyezte meg Oroszország határvidékeit"), s ennek kapcsán a mindent átható "vaskalapos hivatalnoki kar ázsiai beavatkozása", a parasztoknak "holmi gettóba" (földközösségbe) való tömörítése következtében.¹³

Emiatt az első pillantásra úgy tűnhet, hogy lényegében a birodalom egész orosz és nem orosz parasztsága egyforma mértékben érdekelt volt a cárizmus megdöntésében, ám Lenin szerint nem teljesen ez volt a helyzet. Úgy látta ugyanis, hogy a Kaukázustól, különösen pedig Gurijától, a Volga-Vidéktől, vagy Központi-Oroszországtól eltérően, ahol erős volt a parasztmozgalom is, a birodalom legfejlettebb nyugati, északnyugati határvidékein élő nemzetek körében, konkrétan pedig Lengyelországban, egyáltalán nem volt forradalmi a parasztmozgalom, nem volt orosz értelemben vett agrárkérdés. Ott tehát, mivel a "forradalmi proletáriátussal szemben a nagy- és kizsákmányosság reakciós blokkja állt", Lenin úgy vélte, hogy "a forradalomnak a proletáriátuson kívül nincs semmilyen szilárd támasza. Az osztályellentmondások ott a nyugat-európai típushoz közelednek."¹⁴ Lenin szerint annak az okát sem nemzeti, hanem az "orosz elmaradottság"-ot eredményező gazdasági-történelmi okokban kellett keresni, hogy a Központi-Oroszországtól iparilag, kulturálisan és politikailag sokkal fejlettebb Lengyelországban a burzsoázia, amely mestersen kihasználta valamennyi lengyel nemzeti elnyomatását és valamennyi katolikus vallási elnyomatását, keresett és talált is bizonyos támaszt a tömegekben, beleértve a lengyel parasztságot is.¹⁵

Az elemzése során Lenin nem szorítkozott csak Lengyelországra. A men-sevik agrárnézetekkel való vita során, a kört tovább szélesítve, egyenesen úgy vélekedett, hogy: "Sok nem orosz népnél nem áll parasztmozgalom a forradalom középpontjában, mint nálunk."¹⁶ Ebben látta annak az okát is, hogy -- a burzsoá nacionalizmus hibájába eső, szűk látókörű, az elkü-

lönülésre, provincializmusra, föderalizmusra stb. hajlamos -- nemzetiségi szociáldemokraták "saját programjukban valamelyest távol tartják magukat az orosz agrárkérdéstől". A "forradalom mellékutójá"-ban haladnak, a legjobb esetben is "csak csatlakoznak az összoroszországi mozgalomhoz", ahelyett, hogy megsokszoroznák, koncentrálnák e mozgalom erejét és lendületét.¹⁷ Ezért tehát Lenin azt hangoztatta, hogy a szociáldemokrata proletáriátusnak nem az egyes nemzetiségek kisparasztjai hozzájárulásától kell függővé tenni (vagy megváltoztatnia) a programját, hiszen amint rámutatott -- az agrárkérdést "Oroszország központi területe oldja meg, a határvidékekre nem lehet másképpen hatni, mint a példa erejével..."¹⁸

Lenin tehát a forradalmat vezető oroszországi proletáriátus és szociáldemokrácia legfőbb szövetségésének nem az egész (orosz és nem orosz) parasztságot tartotta, hanem elsősorban és alapvetően, bár nem kizárólagosan, az antifeudális törekvésekkel leginkább fellépő nagyorosz parasztságtól, ennek centralizált forradalmi demokratikus mozgalmától tette függővé a demokratikus forradalom kimenetelét!¹⁹ Lenin konkrétan is rámutatott arra, hogy a nagyorosz uralkodó osztályok által elnyomott nemzetiségek szabadságának, függetlenségének, s egyben Oroszország szabadságának az ügye a legszorosabban összefüggött az -- elsődlegesen tehát nagyorosz -- agrár-paraszti forradalom következetes győzelmével Oroszországban. "Én pedig azt mondom -- jelölte meg az oroszországi munkások előtt álló legfontosabb feladatot egy 1908 őszeről való írásában --: Lengyelország szabadsága lehetetlen Oroszország szabadsága nélkül. Ezt a szabadságot viszont nem fogjuk kivívni, ha a lengyel és az orosz munkások nem teljesítik azt a feladatukat, hogy támogassák az orosz parasztokat a föld nacionalizálásáért vívott harcukban, és nem segítik őket abban, hogy teljes győzelemre vigyék ezt a harcot... A ... nacionalizálást Belső-Oroszország gazdasági fejlődésének és az egész állam politikai jövőjének szempontjából kell megítélni, nem pedig az egyik vagy másik autonóm terület egyes sajátosságai szempontjából. Nevetséges dolog Lengyelország igazi autonómiájáról ... beszélni, ha a proletáriátus és a forradalmi parasztság nem győz Oroszországban..."²⁰

Ebben a koncepcióban tehát Oroszország szabadsága kivívásának mint elsődleges, legfontosabb feladatnak volt alárendelve Lengyelország, és általában a többi elnyomott nemzet és nemzetiség "igazi autonómiája". Az

oroszsországi szabadság kivívása pedig a legszorosabban kapcsolódott a radikális nagyorosz demokratikus agrárparaszti forradalom győzelméhez. Csak ennek a következetes forradalomnak az eredményeként létrejövő demokratikus köztársaság biztosíthatta az agrárviszonyok radikális megváltoztatását is, a nemzetiségek igazi szabadságát és függetlenségét is, vagyis az OSZDMP agrár és nemzetiségi követeléseinek a valóra váltását is. "Ez az autonómia és az agrárforradalom igazi viszonya"²¹ -- hangsúlyozta Lenin.

Ennek az álláspontnak az sem mondott ellent, hogy Finnország esetében Lenin sokkal közvetlenebbül és lényegesen "kétoldalúbban" kapcsolta össze a finn szabadság maradványai megőrzésének, illetőleg kivívásának és az oroszországi demokratikus forradalomnak az ügyét. Ugyanis itt már nemcsak a kapcsolatnak azt az oldalát emelte ki, hogy Finnország "az oroszországi októberi napok révén vívta meg forradalmát, s ... a decemberi harc és a két ellenzéki oroszországi дума fedezete alatt megőrizte a szabadságot".²² Azt is hozzátette, hogy "a finn szabadság veresége egyben az oroszországi forradalomnak is a veresége", illetve hogy "Finnország szabadsága diadalmaskodni fog, mert nélkül elképzelhetetlen Oroszország szabadsága..."²³ is. Lenin tehát ebben az esetben a kapcsolatnak a másik oldalát is világosan éreztette már. Sőt a finnek szabadságtörekvéseinek, vagyis a szocialista szellemben nevelt tömegek proletárforradalmának a cárizmus ellen irányuló aktív, az oroszországi demokratikus mozgalmat erősítő tartalmát közvetlenül is elismerte és az oroszországi proletáriátus által támogatandónak tartotta.²⁴

Az első orosz forradalom vereségét követő években tehát Lenint erőteljesen foglalkoztatta a polgári demokratikus forradalom -- agrárkérdés -- nemzetiségi kérdés hármasságának, a közöttük lévő összefüggéseknek a problémája (is). Az agrárkérdést -- s ez témánk szempontjából igen fontos! -- már 1907 őszén az oroszországi polgári forradalom alapjának, e forradalom meghatározó nemzeti sajátosságának tartotta!²⁵ Két, 1909 december első felében írott levelében pedig egyebek mellett részletesen kifejtette, hogy az agrárkérdés (s éppen ez) Oroszországban azért vált a burzsoá fejlődés legfőbb nemzeti problémájává, mert Németországtól eltérően, ahol 1848--1871 között a teljes megszilárdult burzsoá fejlődés nemzeti problémája a nemzeti egyesülés volt (nem pedig az agrárkérdés), itt "a burzsoá fejlődés végleges megszilárdulásának nemzeti problémája

nem más, mint éppen az agrárkérdés (sőt szűkebb értelemben: a parasztkérdés)" volt.²⁶

1905 után ugyanis az oroszországi kapitalista agrárfejlődés két útja vagy módszere közötti harc kérdése és kimenetele még nem dőlt el, még nem fejeződött be.²⁷ S mivel az útválasztás kérdése még nyitott volt, Lenin úgy vélekedett, hogy a proletárpártnak mindent el kell követnie, hogy ez a harc ne a német "rothadt" megoldással záruljon, hanem sikeres, "jó kis francia felfordulás fejlődjön ki" belőle. Továbbra is teljesítenie kell az általános demokratikus mozgalom vezetőjének, szervezőjének stb. a kötelességét abból a célból, hogy a forradalom pillanatában "a parasztlak ... ránk hallgassanak, ne pedig a liberálisokra". Teljesítenie kell ezt a kötelességét egészen "a parasztság teljes átállásáig az Ordnungspartei (rendpárt -- K. L.) oldalára", ami pedig "haj de messze van még!"²⁸

1913 áprilisában Lenin újból visszatért a témára. Sztálinhoz hasonlóan ő is azt hangsúlyozta, hogy "az orosz forradalom, a demokrácia ügye egyáltalán nincs kapcsolatban (mint Németországban volt) az egyesülés, a központosítás ügyével. Oroszország demokratizálása nem a nemzeti, hanem az agrárkérdésen fordul meg".²⁹ Ám ez a "tagadás", a nemzeti kérdés -- demokratikus forradalomnak és agrár-, parasztkérdésnek való -- alárendelése korántsem jelentette azt, hogy a Lenin által vezetett szociáldemokraták nem foglalkoztak a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel. Ellenkezőleg, már a XX. század elején kidolgozták, és a pártprogram politikai követeléseibe belefoglalták az oroszországi nemzetiségi kérdés megoldására irányuló saját álláspontjukat, követeléseiket.

J e g y z e t e k

1. Tudományos szocializmus I. Egységes jegyzet az egyetemnek és főiskolák számára. Kossuth 1979. 152.
2. E fejtegetés során az alábbi magyar nyelvű irodalmakra támaszkodtam:
Farkas Dezső: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az agrárkérdés 1900 és 1914 között. Akadémiai 1973. 11.
Kalmár I. György: Szociáldemokrácia, nemzeti és nemzetiségi kérdés Magyarországon (1900--1914). Akadémiai 1976. 10.

Kalmár I. György: A nemzeti kérdés elméletének alapjai a tudományos szocializmus szemszögéből. Kiegészítő jegyzet a tudományos szocializmus tanulmányozásához. Szerkesztő: Poller Imre. Tankönyvkiadó 1984. 139.

Az orosz nyelvű munkák közül lásd: I. Ju. Burmisztrova: Razrabotka V. I. Lenjinim programmi bolsevisztszkoj partyii po nacionalnomu voproszu (1910--1914). Moszkva, 1962. 13.

I. Ju. Burmisztrova -- V. Sz. Guszakova: Nacionalnij voprosz v programmah i taktyike polityicszeszkih partyij v Rosszii 1905--1917 gg. Moszkva, 1976. 22.

3. Hasonlóképpen vélekedik Burmisztrova is ("Razrabotka V. I. Lenjinim ... (1910--1914), i. m. 16--17.). Nem vitatható a szerzőnek az a megállapítása sem, hogy a nemzeti kérdés, akárcsak a parasztkérdés is, "lényegét tekintve a proletariátus tartalékainak és szövetségeseinek a kérdése a forradalomban" (i. m. 13.). Ugyanakkor egy lényeges ponton mindenképpen árnyaltabb és pontosabb megközelítést kíván a szovjet szerzőpáros könyvének az a gondolata, hogy a "proletariátus mint hegemon (mindenekelőtt az orosz proletariátus) szövetségben a parasztsággal (mindenekelőtt a helyi nemzetiségi parasztsággal)" (kiemelés tőlem -- K. L.) oldhatta meg a nemzeti kérdést, hiszen éppen a parasztság alkotta Oroszország nemzetiségi kerületeinek az alaplakosságát. (Burmisztrova--Guszakova: i. m. 22.) Amint majd látni fogjuk ugyanis, Lenin 1914 előtti írásai a fenti állítás kiemelt részének éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak. Nevezetesen arról, hogy a (mindenekelőtt valóban) nagyorosz proletariátus elsőszámú szövetségeseinek ő nem a nem orosz, hanem a nagyorosz parasztságot tartotta!
4. Burmisztrova -- Guszakova: i. m. 134.
5. Sztálin Művei, 2. Szikra 1949. 344--345.
6. I. m. 345--346.
7. A szociáldemokrácia és az ideiglenes forradalmi kormány. LÖM 10. 1905. ápr. 5. és 12., 9--10.
8. A proletariátus harca és a burzsoázia szervilizmusa. LÖM 10. 1905. júl. 3., 294.
9. A szociáldemokraták választási győzelme Tifliszben. LÖM 13. 1906. máj. 14., 108.

10. Az oroszországi agrárkérdés lényege. LÖM 21. 1912. május 22., 292.
11. Tervezet az agrárkérdésről a második Állami Dumában tartandó beszédhez. LÖM 15. 1907. márc. 21--26., 129.
12. I. m. 127.
13. A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905--1907-es első orosz forradalomban. LÖM 16. 1907. nov.-dec., 227., 374.
Az agrárkérdés Oroszországban a XIX. század végén. LÖM 17. 1908. első fele 65.
14. A дума-választások és az orosz szociáldemokrácia taktikája. LÖM 15. 1907. márc. 27., 45. illetve a 44.
15. Választás a pétervári munkáskúriában. LÖM 14. 1907. jan. 30. 330--331.
16. A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905--1907-es első orosz forradalomban. LÖM 16. 363--364.
17. I. m. 364.
18. A szociáldemokrácia agrárprogramja az orosz forradalomban. LÖM 17. 1908. júl. 18. 154.
19. "Ha az orosz parasztság (kiemelés tőlem -- K. L.) centralizált, nem pedig "területi" proletármozgalom segítségével ... nem tud egész Oroszországra kiterjedő mozgalmat szervezni -- olvashatjuk "A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905--1907-es első orosz forradalomban" --, akkor a forradalmat mindig le fogják verni..." LÖM 16. 290.
20. Néhány megjegyzés P. Maszlov "Válasz"-ához. LÖM 17. 1908. okt.-nov. 258.
21. I. m. 248.
22. Hadjárat Finnország ellen. LÖM 19. 1910. ápr. 26. 211.
23. I. m. 213. illetve: "A cár a finn nép ellen". LÖM 19. 1909. okt. 31. 12.
24. "A finn nép számára csak egy kivezető út van -- mutat rá --, s ez a szocialista szellemben nevelt és a szocialisták által megszervezett tömegek harca; csak egy eszköze van arra, hogy ellenállást fejtsen ki II. Miklóssal szemben, s ez a proletárforradalom" (Hadjárat ... LÖM 19. 212.).
25. A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905-1907-es első orosz forradalomban. LÖM 16. 372.

26. I. I. Szkvorcov -- Sztjepanovhoz. LÖM 47. Kossuth 1976. 1909. XII. 16. 228.
27. I. m. 225, 227.
28. I. I. Szkvorcov -- Sztjepanovhoz. LÖM 47. 1909. XII. 2., 223.
29. A mai Oroszország és a munkásmozgalom. LÖM 23. 1913. ápr. 23. 57.

РЕЗЮМЕ: (Несколько важных связей национального, аграрного, крестьянского вопроса в сочинениях Ленина до 1914 года) В понимании Ленина и большевиков национальный и аграрный вопрос входят в состав стратегии и союзной политики РСДРП, воюющей за демократическую и социалистическую революцию. Эти вопросы они последовательно соподчинили важнейшей задаче, победе демократической революции. А успех этой революции в основном зависит от революционного, демократического движения великорусского крестьянства. В интересах свержения царизма российские (русские и не русские) рабочие, без различия национальности, должны поддержать антифеодальную борьбу великорусских крестьян. То есть от победы этой всероссийской крестьянской революции зависит свобода России. А без завоевания свободы России невозможно демократически разрешить ни аграрный, ни национальный вопрос.